

Mieczysław Różański*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

NAUCZANIE RELIGII W PRACACH LEGISLACYJNYCH NAD USTAWĄ O STOSUNKU PAŃSTWA DO KARAIMSKIEGO ZWIĄZKU RELIGIJNEGO W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z 21 KWIETNIA 1936 R.

WSTĘP

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości jednym z zadań państwa było uregulowanie prawnego funkcjonowania na jego terytorium kościołów i związków wyznaniowych. Podstawy prawne ich działania były różne i zależały od przyjętych koncepcji w każdym z państw zaborczych¹. Można najogólniej wskazać, że w ustawodawstwie zaboru rosyjskiego panował model supremacji państwa nad wyznaniem w oparciu o bizantyjski cesaropapizm, a w pozostałych zaborach – zwierzchnictwa państwa nad kościołami i związkami wyznaniowymi, wynikający z elementów racjonalizmu oświeconego². Relacje pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi regulowały ustawy konstytucyjne z 1921³ i 1935 r.⁴ wraz z ich aktami wykonawczymi. Proces regulowania sytuacji prawnej związków mniejszości religijnych był bardzo zróżnicowany. Karaimski Związek Religijny, pomimo tego, że miał niewielką liczbę wyznawców, pracował wraz z rządem polskim nad ustawową regulacją, która ziściła się 21 kwietnia 1936 r.

* ORCID 0000-0003-3345-1740, e-mail: mieczyslaw.rozanski@uwm.edu.pl

¹ O procesie skomplikowania tych relacji świadczą słowa Jakuba Sawickiego: „Nie ma w Polsce dziedziny równie natarczywie domagającej się uporządkowania, unifikacji, a zarazem unowocześnienia, jak dziedzina ustawodawstwa w przedmiocie stosunku państwa do poszczególnych kościołów i związków religijnych. Przepisy prawne obowiązujące w tej dziedzinie, przedstawiają trudny do przebycia labirynt, z którym i wytrawny specjalista nie łatwo da sobie radę, a stosowanie ich nastręcza państwowej administracji wyznaniowej częstokroć trudności nie do przewyciężenia”, J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937, s. 1.

² K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1988, s. 18–40; P.A. Leszczyński, *Centralna administracja wyznaniowa w II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006, s. 59–66.

³ Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267.

⁴ Dz. U. z 1935 r. Nr 30, poz. 227.

poprzez uchwalenie ustawy o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵.

Treścią analizy będą zagadnienia dotyczące nauczania religii karaïmskiej, które znalazły swoje odzwierciedlenie w art. 26 u.p.k.z.r. Normy te wynikały wprost z art. 120 Konstytucji marcowej, który nie został zmieniony przez Konstytucję kwietniową z 1935 r.⁶ Podjęta problematyka dotyczyć będzie analizy procesu tworzenia art. 26 u.p.k.z.r – od projektów zgłoszonych do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do korekty zapisów dotyczących tej problematyki i uzgodnień międzyresortowych, a kończy się na przedstawieniu procesu legislacyjnego, który odbył się w Sejmie i Senacie, i analizie merytorycznej treści art. 26 u.p.k.z.r. Praca opiera się przede wszystkim na materiałach archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, gdzie za relacje z Karaïmami odpowiadał Wydział Wyznań Niechrześcijańskich. W artykule zostanie użyta metoda formalno-dogmatyczna i historyczno-prawna.

I. KARAÏMI

Za Karaïmów powszechnie uważa się przedstawicieli grupy etnicznej lub narodowościowej oraz wyznawców religii karaïmskiej⁷. Religia ta wyłoniła się w VIII w. z mozaizmu. Twórcą założeń karaïmizmu był Anan ben Dawid z Basry (754–775)⁸, którego uważa się za głównego organizatora religii. Zjednoczył on wokół siebie opozycję, która sprzeciwiała się tendencjom polegającym na uzupełnianiu Starego Testamentu i wzrostowi znaczenia Talmudu. Głosił, że każdy Żyd powinien studiować Pisma Hebrajskie jako jedyne źródło religii prawdziwej i nie powinien zważać na Talmud i interpretacje rabinów. Zaczął nauczać, że nie wolno nic dodawać ani nic odejmować z tego, co zawiera Biblia⁹. Podstawowe dogmaty religii karaïmskiej są następujące:

- świat został stworzony z niczego przez jedyny i niematerialny byt;
- przykazania boskie zostały objawione przez Mojżesza i proroków;

⁵ Dz. U. z 1936 r. Nr 30, poz. 241 (dalej: u.p.k.z.r.).

⁶ Art. 81 ust. 2 ustawy konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 r.; Konstytucja kwietniowa z 1935 r. uchylili Konstytucję z dnia 17 marca 1921 r. z wyjątkiem art. 99, 109–118 oraz 120.

⁷ W. Wysoczański, M. Pietrzak, *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997, s. 397.

⁸ A. Zajączkowski, *Zarys religii karaïmskiej*, Warszawa 2003, s. 3. Autor ten wskazuje, że nie są to lata życia Anana, tylko lata jego nauczania.

⁹ G. Pelczyński, *Najmniejsza mniejszość*, Warszawa 1995, s.10; W. Możdżonek, *Karaïmi – naród zapomniany*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5, s. 268.

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

- każdy wierzący musi sam studiować Pismo Święte w języku oryginału (wszystkie tłumaczenia są mniej lub bardziej obciążone interpretacją tłumacza);
- trzeba czekać na zbawiciela Mesjasza;
- zmartwychwstanie umarłych¹⁰.

Karaimizm rozprzestrzenił się w Syrii, Palestynie, Egipcie, Afryce Północnej, Bizancjum, Persji i w państwie Chazarów. Na ziemiach polskich Karaimi pojawili się w XIII–XIV w. – najpierw na ziemiach księstwa halicko-wołyńskiego, a w 1397 r. Wielki Książę Litewski Witold sprowadził ich na Litwę. Stanowili oni ochronę zamku w Trokach i gwardię przyboczną księcia¹¹. Kazimierz Jagiellończyk (jako Wielki Książę Litewski) nadał w 1441 r. Karaimom trockim prawo magdeburskie z przywilejem własnego samorządu. Był to jedyny przypadek nadania takiego przywileju ludności niechrześcijańskiej. Dzięki niemu zostali oni wyłączeni spod jurysdykcji władz miejskich. Władzę administracyjną i sądowniczą sprawował ich własny wójt, który był odpowiedzialny przed księciem. Przywilej ten potwierdzali i rozszerzali późniejsi władcy¹². W okresie staropolskim Karaimi trudnili się przeważnie rolnictwem, drobnym handlem i rzemiosłem. Pełnili także obowiązek obrony kraju, zwłaszcza podczas wojen tureckich. Wypełniali ważne funkcje w misjach politycznych do Złotej Ordy. Posługiwali się językiem kipczackim i czagatajskim, dzięki czemu mogli kontaktować się ze współwyznawcami w Iranie i na Bliskim Wschodzie. Zajmowali się korespondencją dyplomatyczną, handlem, poselstwem oraz pośrednictwem w wykupywaniu z niewoli ludzi uprowadzonych podczas najazdów tatarskich¹³.

Po rozbiorach, a potem w granicach II Rzeczypospolitej funkcjonowały trzy gminy karaimskie z obszaru zaboru rosyjskiego – w miastach Wilno, Troki i Łuck (działały one na podstawie art. 1261–1298, t. XI, cz. 1 Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego¹⁴) oraz jedna gmina w Haliczu, która uznawana była przez władze austriackie za gminę wyznaniową żydowską o odmiennym zabarwieniu. Funkcjonowała ona na podstawie własnego statutu, który został nadany przez władze austriackie w oparciu o § 28 ustawy z dnia 21 marca 1890 r. o urządzeniu

¹⁰ S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków–Budapeszt 2008, s. 86–88; Ł. Baszak, *Prace legislacyjne nad ustawą o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2015, vol. 4(1), s. 129.

¹¹ J. Tyszkiewicz, *Dzieje Karaimów w państwie polsko-litewskim do końca XX wieku i ich związki z Krymem* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 18–23.

¹² S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie...*, dz. cyt., s. 227–233.

¹³ S. Gąsiorowski, *Karaimi w dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII wiek)* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, dz. cyt., s. 26–33; S. Pilecki, *Karaimskie życie rodzinne, społeczne i religijne okresu międzywojennego, czas wojny, decyzje o przyjeździe do Polski* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, dz. cyt., s. 40.

¹⁴ U. Wróblewska, *Sytuacja prawna Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktów ustawodawczych* [w:] *Państwo–religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 137.

zewnątrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego¹⁵. Karaimi stanowili społeczność liczącą ok. 1000–1500 osób¹⁶.

II. PRACE LEGISLACYJNE W MINISTERSTWIE WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

Początki prac nad ustawą związane były z listem hachana karaïmskiego w Polsce skierowanego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (dalej: WRiOP) z dnia 29 listopada 1928 r.¹⁷. W piśmie tym hachan przekazał opracowany przez karaïmski Zarząd Duchowny projekt ustawy do rozpatrzenia przez Ministerstwo WRiOP¹⁸. Przekazany projekt przepisów został skierowany do zaopiniowania przez wojewodę wileńskiego. Przesłany przez Karaïmski Związek projekt określony został jako projekt „A”, a projekt poprawiony i zaproponowany przez wojewodę – jako projekt „B”. Wojewoda wskazywał, że dokonane przez niego zmiany miały charakter ogólny co do norm, na których powinien się opierać stosunek państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego. Opracowany został na wzorze norm, jakie istniały już w relacji państwa polskiego do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego¹⁹ (znajdują się one w art. 1–3 projektu „B”). Następnie wojewoda dokonał uzupełnienia przepisów – poprzez doprecyzowanie trybu wyboru hachana i hazardów (art. 8, 9, 20 projektu „B”), zapewnienie państwu przyjętego powszechnie w ustawodawstwie wyznaniowym wglądu w sprawy związane z nominacją duchowieństwa (art. 9, 22 projektu „B”), zaakcentowanie przysługujących osobom duchownym przywilejów w związku z ich powołaniem i wypełnianiem obowiązków (art. 22 projektu „B”),

¹⁵ J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym...*, dz. cyt., s. 198–199.

¹⁶ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 233.

¹⁷ Po uchwaleniu Konstytucji z 1921 r. Wileńskie Stowarzyszenie Karaïmów opracowało projekty „Tymczasowych przepisów o stosunku rządu do związku religijnego i o zarządzaniu sprawami duchowymi Karaïmów” oraz „Statut karaïmskiej gminy wyznaniowej” i 6 czerwca 1923 r. zostały one złożone do Delegata Rządu w Wilnie, w celu przesłania do Ministerstwa WRiOP. Projekty te nie mogły być procedowane, gdyż brakowało prawnego reprezentanta Karaïmskiego Związku Religijnego w osobie hachana. Wszechpolski Zjazd Delegatów ludności karaïmskiej w Trokach w dniu 23 października 1927 r. wybrał hachana w osobie Seraja Chana Szapszała, który wcześniej był hachanem taurydzkim; E. Kobecki, *W sprawie stosunku Karaïmów do Rządu, organizacji duchownych władz karaïmskich oraz wewnętrznego ustroju gmin karaïmskich*, „Myśl Karaïmska” 1924, z. 1, s. 7; I. Zajączkowski, *Akty ustawodawcze o Karaïmskim Związku Religijnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Myśl Karaïmska” 1937/1938, z. 12, s. 73; U. Wróblewska, *Sytuacja prawna Karaïmów...*, dz. cyt., s. 137; T. Resler, *Prawne aspekty funkcjonowania społeczności karaïmskiej w II Rzeczypospolitej*, „Almanach Karaïmski” 2016, nr 5, s. 128.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sygn. 1462, s. 1–6.

¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. z 1928 r. Nr 38, poz. 363.

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

uzupełnienie przepisów dotyczących prowadzenia ksiąg stanu cywilnego (art. 25–26 projektu „B”), a także dokonał zmian i poprawek językowych²⁰.

W projekcie „A” zagadnienia dotyczące nauczania religii znajdowały się w części „O duchowieństwie parafialnym Karaimów”, w art. 13, który miał brzmienie: „Nauczyciele religii i ochwuczu są mianowani również²¹ przez Hachana”, oraz w art. 14: „Hazzanowie, szamaszowie, nauczyciele religii, ochwuczu przy objęciu swoich obowiązków, składają przed Hachanem przysięgę na wierność Rzeczypospolitej”²². Ponadto w art. 17 wskazano, że hachan, mając nadzór nad duchowieństwem, dba o „nauczanie dzieci religii, przestrzegając moralności wśród nauczycieli i uczniów”²³, a w art. 25 – że do zakresu obowiązków członków zarządu gmin należy m.in. ogólna piecza nad stanem świątyni i szkół parafialnych²⁴.

W projekcie „B” wojewody wileńskiego omawiane zagadnienia umieszczone zostały w części „Władze naczelne”. Zmiany dotyczyły merytorycznego wskazania zakresu hierarchicznej podległości. W projekcie „A” określono, że nauczyciele religii są mianowani i składają przysięgę przed hachanem, natomiast w omawianym projekcie „B” w art. 5 jest precyzyjne określenie, że „Hachanowi podlegają: [...] nauczyciele religii i zarządy gmin wyznaniowych karaïmskich”. W dalszej części (art. 6 pkt 3 projektu „B”) dookreślono pojęcie użyte w art. 17 projektu „A”, gdzie wyraz „dba” zamieniono na określenie bardziej formalne, mające charakter władczy – „nadzór”. W zakresie obowiązków hachana wskazane zostało, że „w szczególności do Hachana należy: [...] nadzór nad nauczaniem religii”²⁵. Wykonana w Ministerstwie WRiOP ekspertyza przesłanego projektu wojewody wileńskiego wskazała na potrzebę dokonania istotnych zmian dotyczących zawartości poszczególnych artykułów, ale żaden z nich nie dotyczył zagadnień związanych z nauczycielami religii i procesem nauczania religii karaïmskiej.

Kolejny projekt z września 1932 r. w art. 27 podejmował problematykę nauki religii. Norma tam sformułowana została następująco: „Nauka religii będzie udzielana młodzieży wyznania karaïmskiego w szkołach podstawowych i publicznych przez nauczycieli mianowanych lub powołanych przez państwowe władze szkolne spośród osób upoważnionych przez Hachana do nauczania religii”²⁶.

²⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1462, s. 7–9.

²¹ Słowo „również” skreślone.

²² AAN, MWRiOP, sygn. 1462, s. 11. Słowo „Rzeczypospolitej” skreślone i nadpisane „państwu”, z adnotacją „według rotty następującej”.

²³ Tamże, s. 12.

²⁴ Tamże, s. 13.

²⁵ Tamże, s. 17.

²⁶ Tamże, s. 70, 83.

Opinia z Wydziału I Ministerstwa WRiOP dotycząca projektu ustawy o stosunku państwa do wyznania karaïmskiego wydana została 24 lutego 1933 r. Wydział ten proponował wykorzystać formułę użytą w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego²⁷ oraz rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich²⁸. W opinii tej zaproponowano nową treść brzmienia ustawy.

W kolejnym projekcie, określonym w materiałach archiwalnych jako projekt „jeden”, art. 27 otrzymał treść: „Nauka religii będzie udzielana młodzieży wyznania karaïmskiego w szkołach podstawowych i publicznych przez nauczycieli, mianowanych lub powołanych przez państwowe władze szkolne spośród osób upoważnionych przez Hachana do nauczania religii”²⁹. Po przepisaniu i naniesieniu poprawek treść art. 27 nie uległa zmianie³⁰. Podczas negocjacji zmieniano treść norm, pozostawiając w formie niezmienionej zawartość literalną i merytoryczną art. 27³¹.

W październiku 1932 r. opracowany został kolejny projekt omawianej ustawy³². Treści dotyczące problematyki nauczania religii zawarte zostały w art. 15, który w swojej merytorycznej treści, a także w brzmieniu językowym odpowiadał wcześniej opracowanym normom. Artykuł ten został przyjęty w formie: „Nauka religii będzie udzielana młodzieży wyznania karaïmskiego w szkołach państwowych i publicznych przez nauczycieli, mianowanych lub powołanych przez państwowe władze szkolne spośród osób, upoważnionych przez Hachana do nauczania religii”³³. Kolejna korekta projektu ustawy dokonana 23 października 1932 r. nie zawiera zmian merytorycznych w treści artykułu dotyczącego

27 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, art. 17: „Nauka religii będzie udzielana młodzieży staroobrzędowej w szkołach państwowych przez nauczycieli, mianowanych z pośród osób, upoważnionych przez Naczelną Radę Staroobrzędowców do nauczania religii.

Każdy duchowny może jednocześnie być nauczycielem religii we wszystkich szkołach swej gminy, w których pobierają naukę dzieci wyznania staroobrzędowego. W razie potrzeby upoważnienia do wykładania religii mogą otrzymywać od Naczelnej Rady Staroobrzędowców także pobożne osoby świeckie.

Nauczanie religii staroobrzędowej w szkołach państwowych może się odbywać w języku liturgicznym oraz w języku ojczystym”; Dz. U. z 1928 r. Nr 38, poz. 363.

28 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego, Dz. U. z 1928 r. Nr 52, poz. 5.

29 AAN, MWRiOP, sygn. 1462, s. 70.

30 Tamże, s. 83.

31 Tamże, s. 83. Projekt z września 1932 r.

32 Tamże, s. 159. Jedna z wersji maszynopisu projektu ma datę „18 X 1932”.

33 Tamże, s. 117.

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

nauczania religii. Zmianie uległo tylko jego umiejscowienie. Według tego projektu artykuł ma numer 18 oraz dopisano w gwiazdkach – jako marginalną, niewchodzącą w skład treści – uwagę dotyczącą szkół państwowych i publicznych w brzmieniu: „O ile dany zakład będzie posiadał odpowiednią ilość dzieci”³⁴.

Redakcja trzecia projektu ustawy dokonana została 7 czerwca 1933 r. Zagadnienia dotyczące nauczania religii pozostawione zostały w art. 18, który po korektach otrzymał nowe, bardziej rozbudowane brzmienie: „Nauka religii dla młodzieży wyznania karaïmskiego w zakładach naukowych, których program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18-tu, utrzymywanych w całości lub części przez państwo lub ciała samorządowe, jest w ramach przepisów państwowych obowiązkowa i udzielana przez nauczycieli mianowanych przez władze szkolne spośród osób posiadających kwalifikacje, ustalone przez przepisy państwowe oraz upoważnienie Hachana do nauczania religii”³⁵. Zmieniono w nim określenie „szkoły państwowe i publiczne” na „zakłady naukowe”, dookreślono wiek młodzieży, która ma pobierać naukę religii – „poniżej lat 18-tu”, wskazano na zasady finansowania szkół oraz na sposób mianowania nauczycieli, którzy oprócz upoważnienia hachana muszą mieć odpowiednie kwalifikacje zgodnie z przepisami państwowymi.

Redakcja czwarta projektu ustawy dokonana 7 lipca 1933 r. zmieniła numerację zagadnień dotyczących nauczania religii karaïmskiej. Omawiane treści znalazły się w art. 24. W treści merytorycznej i językowej tego przepisu nie zostały dokonane żadne zmiany i brzmi on tak jak w trzeciej redakcji projektu z 7 czerwca 1933 r.³⁶

Ostatni projekt (czwarty) trafił do uzgodnień międzyresortowych³⁷, podczas których dokonano kolejnych zmian. Nie dotyczyły one treści związanych z nauczaniem religii, spowodowały tylko inne ich przyporządkowanie – zamieszczone zostały w art. 26. Merytoryczny zakres i jego treść językowa pozostały takie jak w projekcie trzecim³⁸. Wówczas także dodano uzasadnienie do projektu ustawy. Składało się ono z dwóch części. Pierwsza – nazwana ogólną – zawierała ogólne informacje na temat wyznania karaïmskiego w Rzeczypospolitej. Wskazywała na uwarunkowania historyczne kształtowania się wspólnot karaïmskich, które w wyniku rozbiorów znalazły się na terenie zaboru rosyjskiego i austriackiego. Następnie określono potrzebę uchwalenia jednolitych przepisów prawnych dotyczących wyznania karaïmskiego w Polsce (prace nad tym zagadnieniem trwały od roku 1927, kiedy to Wszechpolski Zjazd Delegatów wybrał hachana

³⁴ Tamże, s. 143.

³⁵ Tamże, s. 239.

³⁶ Tamże, s. 285.

³⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1463, s. 15.

³⁸ Tamże, s. 26. W kolejnym maszynopisie projektu artykuł ten ma nr 24, s. 46.

w osobie Seraja Chana Szapszała³⁹). Natomiast część szczegółowa uzasadnienia wskazywała na elementy zawarte w ustawie. Opisywała zadania władzy zwierzchniej, sposób dokonywania jej wyboru i kontroli nad tymi wyborami władzy państwowej oraz wyboru organów pomocniczych. Wszyscy wybrani składali przysięgę, w której zawarty został element lojalności i patriotycznego ustosunkowania się wobec władzy państwowej. Opisane zostały elementy majątkowe. W uzasadnieniu nie poruszano problematyki nauczania religii⁴⁰.

Na zakończenie prac przygotowawczych w Ministerstwie WRiOP odbyła się 1 czerwca 1934 r. konferencja międzyministerialna. Dotyczyła ona dwóch projektów ustaw wyznaniowych: projektu ustawy o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, wraz z projektami statutów tych związków. Przedmiotem konferencji były zgłoszone przez ministerstwa wnioski w ramach konsultacji międzyministerialnych, które nie zostały uwzględnione przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Żaden ze zgłoszonych wniosków i zastrzeżeń nie dotyczył problematyki nauczania religii⁴¹.

III. PRACE LEGISLACYJNE W PARLAMENCIE

Efektom wcześniej przedstawionych prac podjętych przez władze państwowe i hachana był rządowy projekt ustawy o stosunku Państwa do Karaïmskiego

39 Seraja Szapszał – urodził się 8 maja 1873 r. w Bachczyseraju na Krymie. W 1894 r. rozpoczął studia z języka tureckiego na uniwersytecie w St. Petersburgu, gdzie studiował język turecki, perski i hebrajski. W latach 1899–1908 przebywał w Persji, gdzie m.in. był wychowawcą syna szacha perskiego. Po powrocie do Petersburga rozpoczął wykłady na uniwersytecie petersburskim z języka tureckiego oraz pracę w rosyjskim ministerstwie spraw zagranicznych. W 1911 r. objął funkcję wiceprezesa Towarzystwa Orientalistów Rosyjskich. W 1911 r. został wybrany hachanem trockim, jednak tej funkcji nie objął. W 1915 r. został hachanem taurydzkim i wyjechał na Krym. Założył tam w 1916 r. Bibliotekę Karaïmską i Karaïmskie Muzeum Narodowe oraz karaïmskie seminarium duchowne. Aktywną działalność przerwała wojna domowa w Rosji. W 1919 r. wyjechał do Stambułu, gdzie przebywał do 1928 r., kiedy to objął funkcję hachana i przyjechał do Polski. W Wilnie prowadził działalność naukową w tamtejszym uniwersytecie oraz w szkole nauk politycznych. Założył muzeum karaïmskie w Trokach. W okresie II wojny światowej zabiegał o zachowanie dziedzictwa karaïmskiego. Podobne zabiegi czynił wobec władz sowieckich. Nie uzyskał zgody władz radzieckich na wyjazd do Polski. Pracował w Instytucie Historii i Prawa Akademii Nauk Litewskiej SRR. Zmarł w Wilnie 18 listopada 1961 r.; W. Zajączkowski, *Seraja Szapszał (8 V 1876–18 XI 1961)*, „Przegląd Orientalistyczny” 1962, nr 1, s. 91–92; R. Witkowski, *Epizod z życia Seraji Szapszała*, „Almanach Karaïmski” 2015, nr 4, s. 167–169; T. Resler, *Seraja Szapszał – hachan karaïmski w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, nr 2, s. 384–385.

40 AAN, MWRIOP, sygn. 1463, s. 85–87.

41 Tamże, s. 159–166.

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, który został uchwalony przez Radę Ministrów w dniu 7 grudnia 1935 r.⁴² W projekcie tym w art. 26 zawarta została problematyka dotycząca nauczania religii. Artykuł ten miał następującą treść językową: „Nauka religii dla młodzieży wyznania karaïmskiego w zakładach naukowych, których program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18-tu, utrzymywanych w całości lub części przez Państwo lub ciała samorządowe, jest w ramach przepisów państwowych obowiązkowa i jest udzielana przez nauczycieli, mianowanych przez władze szkolne spośród osób, posiadających kwalifikacje, ustalone przez przepisy państwowe, oraz upoważnienie Hachana do nauczania religii”.

Projekt ustawy był omawiany na posiedzeniu Komisji Oświatowej w dniu 4 lutego 1936 r. Komisja po jego rozważeniu wносиła, aby uchwalić projekt ustawy bez żadnych poprawek⁴³. Sprawozdanie z posiedzenia Komisji przedstawił na posiedzeniu Sejmu w dniu 7 lutego 1936 r. poseł Jakub Hoffman, który omówił poszczególne artykuły projektu ustawy. Omawiając analizowany art. 26, wskazał, że młodzież karaïmska będzie pobierała naukę swojej religii w szkołach. Po przedstawieniu projektu ustawy przez posła sprawozdawcę przystąpiono do głosowania. Ponieważ nikt nie zgłaszał żadnych zapytań, odbyło się drugie czytanie, a po nim trzecie, które doprowadziło do uchwalenia projektu ustawy⁴⁴. Następnie projekt trafił do senackiej Komisji Prawniczej, która obradowała nad nim na posiedzeniach w dniach 18 i 28 lutego 1936 r. Komisja wniosła kilka poprawek, głównie o charakterze redakcyjnym, przy czym żadna z nich nie dotyczyła art. 26, którego treścią było nauczanie religii⁴⁵. Sprawozdanie z posiedzenia komisji Senatu przedstawił na 7. posiedzeniu Senatu w dniu 6 marca 1936 r. senator Tadeusz Stanisław Młodkowski. Podczas głosowania w Senacie najpierw przegłosowano poprawki komisji, a następnie cały tekst ustawy. Ustawa trafiła ponownie do sejmowej Komisji Oświatowej, która na posiedzeniu w dniu 13 marca 1936 r. rozważała zmiany wprowadzone przez Senat⁴⁶. Sprawozdanie z posiedzenia komisji złożył na 21. posiedzeniu Sejmu w dniu 17 marca 1936 r. poseł Jakub Hofman. Po jego przemówieniu przystąpiono do głosowania. Najpierw głosowano poprawki wprowadzone przez Senat i zaakceptowane przez

⁴² Rządowy projekt ustawy o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy Nr 21 z 1936 r.

⁴³ Sprawozdanie Komisji Oświatowej o rządowym projekcie ustawy o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy Nr 56 z 1936 r.

⁴⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 9. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 lutego 1936 r., s. 5.

⁴⁵ Sprawozdanie Komisji Prawniczej o projekcie ustawy o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej, druk senacki Nr 23 z 1936 r.

⁴⁶ Sprawozdanie Komisji Oświatowej o zmianach wprowadzonych przez Senat do uchwalonego przez Sejm w dniu 7 lutego 1936 r. projektu ustawy o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy nr 97 z 1936 r.

Komisję Oświatową. Poprawki te zostały przyjęte przez Sejm, natomiast te zmiany Senatu, których nie zarekomendowała Komisja Oświatowa, zostały przez Sejm odrzucone zgodnie z regulaminem większością 3/5 głosów⁴⁷. Ustawa została opublikowana w Dzienniku Ustaw w dniu 24 kwietnia 1936 r.⁴⁸

IV. ANALIZA ART. 26 U.P.K.Z.R.

Sformułowania słowne i zawartość merytoryczna art. 26 u.p.k.z.r., dotyczącego nauczania religii w szkołach publicznych, są w znacznej części powtórzeniem art. 120 Konstytucji z 1921 r.

Art. 120 Konstytucji z 1921 r.	Art. 26 u.p.k.z.r
„W każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanym w całości lub w części przez Państwo lub ciała samorządowe, jest nauka religii dla wszystkich uczniów obowiązkową. Kierownictwo i nadzór nauki religii w szkołach należy do właściwego związku religijnego, z zastrzeżeniem naczelnego prawa nadzoru dla państwowych władz szkolnych”.	„Nauka religii dla młodzieży wyznania karaimskiego w zakładach naukowych, których program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18-tu, utrzymywanych w całości lub części przez Państwo lub ciała samorządowe, jest w ramach przepisów państwowych obowiązkowa i jest udzielana przez nauczycieli, mianowanych przez władze szkolne spośród osób, posiadających kwalifikacje, ustalone przez przepisy państwowe, oraz upoważnienie Hachana do nauczania religii”.

W analizowanym art. 26 u.p.k.z.r. wyraźnie widać podobieństwa z normą konstytucyjną, poprzez użycie tych samych sformułowań wyrazowych, np. „zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18” (Konstytucja) i „zakładach naukowych, których program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18-tu” (art. 26 u.p.k.z.r.). Wskazać należy, że pod pojęciem „zakładu naukowego” rozumiano szkoły powszechne i średnie.

Pod względem merytorycznym art. 26 u.p.k.z.r. zawiera następujące elementy, które są potwierdzeniem normy konstytucyjnej:

- obowiązkowe nauczanie religii dla młodzieży poniżej 18. roku życia w zakładach naukowych utrzymywanych w całości lub w części przez państwo lub samorząd,

⁴⁷ Sprawozdanie stenograficzne z 21. posiedzenia Sejmu w dniu 17 marca 1936 r., s. 45–46.

⁴⁸ Dz. U. z 1935 r. Nr 30, poz. 241.

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

- kierownictwo i nadzór nad nauczaniem religii należy do związku religijnego,
- nadzór naczelny nad nauczaniem religii należy do państwowych władz szkolnych.

Ponadto art. 26 u.p.k.z.r. obejmuje elementy uszczegóławiające dotyczące nauczania religii uznanego przez państwo związku wyznaniowego, czyli religii karańskiej, dlatego też w pierwszym zdaniu artykułu dokonano egzemplifikacji podmiotu nauczającego poprzez wskazanie, że merytoryczna treść artykułu dotyczyć będzie młodzieży wyznania karańskiego, poniżej osiemnastego roku życia. W dalszej części artykuł uszczegóławia zagadnienia związane z osobą nauczającą religii karańskiej, wypełniając zalecenia zawarte w art. 120 Konstytucji, który wskazywał, że nadzór i kierownictwo nauki religii należy do właściwego związku religijnego, przy czym państwowe władze szkolne posiadają nad procesem nauczania religii naczelne prawo nadzoru. Art. 26 u.p.k.z.r. wskazuje na elementy współpracy Karańskiego Związku Religijnego z władzami państwowymi w zakresie mianowania nauczyciela religii karańskiej, który naucza w szkole. Jest to osoba, która posiada odpowiednie kwalifikacje do nauczania religii karańskiej, określone w przepisach państwowych, oraz upoważnienie hachana do nauczania religii. Na tej podstawie władze szkolne udzielają nominacji do nauczania religii w szkole.

ZAKOŃCZENIE

Oczekiwana przez społeczność karańską prawna regulacja pozycji Karańskiego Związku Religijnego określiła stałe ramy i zasady jego funkcjonowania w II Rzeczypospolitej. Prace nad jej opracowaniem trwały od roku 1928 i przyciągały zmienne zaangażowanie władz państwowych. Zwiększenie aktywności nastąpiło po roku 1932, co zaowocowało powstawaniem nowych projektów ustawy w Ministerstwie WRiOP i konsultacjami międzyministerialnymi. Prace na etapie rządowym zakończone zostały w grudniu 1935 r. Na tym etapie zagadnienia dotyczące nauczania religii karańskiej w szkołach powszechnych i średnich nie stanowiły problematyki węzłowej, a zmiany merytoryczne miały w zasadzie charakter kosmetyczny. Prace parlamentarne nad ustawą odbywały się szybko. Podczas prac nie dokonano żadnych zmian w treści art. 26 ustawy, który wskazywał na obowiązek nauczania religii karańskiej i wskazywał zasady nominacji nauczyciela religii oraz nadzór nad jego pracą. Przyjęte w tym artykule rozwiązania zawierały elementy uszczegóławiające normy konstytucyjnej.

BIBLIOGRAFIA

AKTY NORMATYWNE

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego, Dz. U. z 1928 r. Nr 52, poz. 5.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. z 1928 Nr 38, poz. 363.
- Rządowy projekt ustawy o stosunku państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy Nr 21 z 1936 r.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267.
- Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. z 1935 r. Nr 30, poz. 227.
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1936 r. Nr 30, poz. 241.
- Sprawozdanie Komisji Oświatowej o rządowym projekcie ustawy o stosunku państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy Nr 56 z 1936 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 9. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 lutego 1936 r.
- Sprawozdanie Komisji Prawniczej o projekcie ustawy o stosunku państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej, druk senacki Nr 23 z 1936 r.
- Sprawozdanie Komisji Oświatowej o zmianach wprowadzonych przez Senat do uchwalonego przez Sejm w dniu 7 lutego 1936 r. projektu ustawy o stosunku państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy Nr 97 z 1936 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 21. posiedzenia Sejmu w dniu 17 marca 1936 r.

ARCHIWALIA

- Archiwum Akt Nowych, zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1462, 1463.

LITERATURA

- Baszak Ł., *Prace legislacyjne nad ustawą o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2015, vol. 4(1).
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998.
- Gąsiorowski S., *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków–Budapeszt 2008.
- Gąsiorowski S., *Karaimi w dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII wiek)* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012.
- Kobecki E., *W sprawie stosunku Karaimów do Rządu, organizacji duchownych władz karaimskich oraz wewnętrznego ustroju gmin karaimskich*, „Myśl Karaimska” 1924, z. 1.
- Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań 1988.
- Leszczyński P.A., *Centralna administracja wyznaniowa w II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006.
- Możdżonek W., *Karaimi – naród zapomniany*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5.
- Pelczyński G., *Najmniejsza mniejszość*, Warszawa 1995.
- Pilecki S., *Karaimskie życie rodzinne, społeczne i religijne okresu międzywojennego, czas wojny, decyzje o przyjeździe do Polski* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012.
- Resler T., *Prawne aspekty funkcjonowania społeczności karaimskiej w II Rzeczypospolitej*, „Almanach Karaimski” 2016, nr 5.
- Resler T., *Seraja Szapszał – hachan karaimski w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, nr 2.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937.
- Tyszkiewicz J., *Dzieje Karaimów w państwie polsko-litewskim do końca XX wieku i ich związki z Krymem* [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012.
- Witkowski R., *Epizod z życia Seraji Szapszała*, „Almanach Karaimski” 2015, nr 4.
- Wróblewska U., *Sytuacja prawna Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktów ustawodawczych* [w:] *Państwo–religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, Kalisz 2014.
- Wysoczański W., Pietrzak M., *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nie-rzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997.
- Zajączkowski A., *Zarys religii karaimskiej*, Warszawa 2003.

Zajączkowski I., *Akty ustawodawcze o Karaimskim Związku Religijnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Myśl Karaimska” 1937/1938, z. 12.

Zajączkowski W., *Seraja Szapszał* (8 V 1876–18 XI 1961), „Przegląd Orientalistyczny” 1962, nr 1.

STRESZCZENIE

Karaimski Związek Religijny w II Rzeczypospolitej należał do jednych z mniejszych związków wyznaniowych w państwie. W tym czasie funkcjonowały cztery gminy karaimskie, w których zamieszkiwało ok. 1000–1500 osób. Prace nad ustawą regulującą stosunki pomiędzy państwem a Karaimskim Związkiem Religijnym rozpoczęły się 1928 r. po wybraniu na stanowisko hachana Seraja Szapszała, który mógł prawnie reprezentować ten związek. Artykuł omawia zagadnienie nauczania religii karaimskiej w szkołach, ujęte w składanych projektach ustawy, ukazuje zmiany lingwistyczne i merytoryczne przepisu dotyczącego tego zagadnienia i procedurę jego zatwierdzenia w procesie legislacyjnym w polskim parlamencie. Nauczanie religii karaimskiej ujęte zostało w art. 26 ustawy, zawierającym elementy stanowiące normę art. 120 Konstytucji z 1921 r., która nakazywała obowiązkowo nauczać religii wyznaniowej uznanego przez państwo związku religijnego do 18. roku życia, określała zasady naboru nauczycieli religii i nadzór na procesem jej nauczania.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, związki religijne, nauczanie religii, Karaimski Związek Religijny

SUMMARY

RELIGIOUS EDUCATION IN LEGISLATIVE WORK ON THE ACT
ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE KARAITE RELIGIOUS
COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF POLAND OF 21 APRIL 1936

The Karaite Religious Union in the Second Polish Republic was one of the smaller religious unions in the country. At that time, there were four Karaite communities with a total population of approximately 1,000–1,500 people. Work on a law regulating relations between the state and the Karaite Religious Union began in 1928 after Seraj Shapshal was elected to the position of khan, which allowed him to legally represent the union. The article discusses the issue of teaching the Karaite religion in schools, as included in the draft bills, and shows the linguistic and substantive changes to the provision on this issue and the procedure for its approval in the legislative process in the Polish parliament. The teaching of the Karaite religion is included in Article 26 of the Act, which contains elements constituting the norm of Article 120 of the 1921

Nauczanie religii w pracach legislacyjnych nad ustawą o stosunku państwa...

Constitution, which made it compulsory to teach the religion of a state-recognised religious association until the age of 18, and laid down the rules for the recruitment of religious teachers and supervision of the teaching process.

Keywords: Second Polish Republic, religious associations, religious education, Karaite Religious Association